

20. SAJANDI JALATSITE KOGU EESTI RAHVA MUUSEUMIS

Ellen Värv

20. sajandi alguseks oli eestlaste traditsiooniline talupojarõivastus ja sinna juurde kuuluvad jalatsid asendunud linnakultuurist lähtuva moega. Mood aga tegi 20. sajandi jooksul drastilisi pöörded. Perioodi algul varjas maani ulatuv seelik vastavalt kehtivatele moraalinormidele jalad täielikult, 1960. aastatel aga paljastas miniseelik need pea täies pikkuses ja tänu järgneva aastakümne ülikõrgetele platvormkingadele suundus kogu tähelepanu jalgadele.

20. sajandi jalatsimoele avaldasid mõju nii jalatsite tööstusliku tootmise algus 19. sajandi teisel poolel¹ kui ka teaduse ja tehnika areng, mis tõi kasutusele uued materjalid (kunstnahk, plastik, mikrokiud, stretš) ja värvid ning mille tõttu said võimalikuks uuendused konstruksioonis.

Eesti Rahva Muuseumi kogus on ligi nelisada erinevat nimetust 20. sajandist pärinevat jalatsit. Kas ja kuidas need eestlaste jalanõudest ülevaadet saada võimaldavad, seda on otstarbekas jälgida perioodide kaupa.

1900–1919

20. sajandi alguses olid igapäevase tänavajalatsina endiselt moes kuninganna Victoria aegsed poolde säärede ulatuvad nõõbitavad või nõõritavad Louis' kontsaga² saapad. Nende kõrval esines ka mada-

¹ Jalatsite tööstuslikku tootmist alustada võimaldas õmblusmasina leiutamine Ameerikas 19. sajandi keskpaiku. Euroopas jätkati käsitöönduslikku tootmist siiski sajandi lõpuni, Itaalias veel 20. sajandi algulgi (Pattison, Cawthorne 1998: 7–8). (Angela Pattisoni ja Nigel Cawthorni teost *Schuhe. Moden & Designs im 20. Jahrhundert* (1998) ja internetilehekülge <http://www.centuryinshoes.com> on artiklis kasutatud jalatsimoe ajaloolise ülevaate andmiseks.) Eestis oli jalatsite valmistamine 20. sajandi alguskümnenditel samuti kingseppade pärusmaa.

² Louis' konts on keskelt kaarjalt kitsenev konts, mis kannab tänapäevani prantsuse kontsa nime.

lamaid kummikiiludega nn *kamasse*. Pidulikud õhturingad oli rikkalikult tikandi, metallniidi või pärlitega kaunistatud.

ERMi kogudes pärinevad esimesed moodsad nõöpided saavad 1889. aastast ja need tõi vürst Volkonski oma teenijale (A 640: 451/ab Keila, foto 1). Harglast saadud kerged tekstiilist kamassid, mida materjali tõttu kutsuti ka *prunellideks*, osteti 1896. aastal linnast pruudile laulatussaabasteks (14613/ab, foto 2). Pidulike heledate prantsuse kontsaga tekstiilkingade (D 31: 91, D 38: 184) kohta täpsemad andmed kahjuks puuduvad.

20. sajandi algusest pärinevaid jalanõusid on muuseumis üsna vähe: kuus paari naiste ja üks paar meeste nõösaapaid, kolm paari naiste- ja üks paar lastekingi, üks paar naiste riidest pätte, kaks üksi-

Foto 1. Nõöpidedega saabas 1889. aastast.
A 640: 451/ab Keila.

Foto 2. *Prunell*, ostetud 1896. aastal pruudile laulatussaapaks.
14613 Hargla.

kut naiste ja üks meeste Esimese maailmasõja aegne puutallaga king. Nende põhjal saab põgusa ülevaate vaid naistejalatsitest, kuid õnneks täiendab esemekogu teadurite kogutud kirjalik materjal³.

20. sajandi algul olid Eestis naiste ja meeste pidulikud jalanõud kingsepal teha lastud või laadalt (EA 108: 149 Väandra), harvem linnast ostetud (A 589: 185/ab Lihula⁴) nõorsaapad (foto 3) või kamasid. Viimaseid kandsid rohkem mehed (EA 83: 94 Urvaste). Meeste kamasid tehti tugevamast nahast (EA 83: 106 Rõuge), naiste omad sageli tekstiilist, nahaga olid kaetud vaid saapa nina ja kand (EA 83: 117 Audru). Säärsaapaid kandsid vanemad mehed ja enamasti talvel. Kahte paari saapaid – kamasse ja säärsaapaid – said endale lubada vaid jõukamad (EA 83: 18 Jüri; 44 Harju-Madise; 94 Urvaste). Talvel panid mehed saabastesse heinu, et soojem oleks (EA 83: 68 Kose). Ristist pärit teate kohaselt kandsid rikkamad juba 20. sajandi algul saabaste peal kalosse (EA 83: 31 Risti).⁵ Järvamaalt kogutu põhjal

Foto 3. Nõorsaabas.
A 624: 18 Tallinn.

³ Eevi Saarde (Astel) kogus üliõpilasena 1961. aastal mitmel pool Eestis materjali jalanõude kohta (EA 83: 7–118). Aino Voolmaa on rõvastust uurides kogunud materjali ka 20. sajandi jalanõude kohta, näiteks 1964. aastal Tapal, 1968. aastal mitmel pool Järvamaal (EA 231; 232), samuti tööliste (Voolmaa 1968) ja maaelanike rõvastuse kohta 20. sajandil (Voolmaa 1966).

⁴ Saabastel on sees tekst “The Mayfair American Shoe Rice & Hutchins. Boston. USA”.

⁵ Saabaste peale tõmmatavaid kummijalanõusid *kalosse* valmistati alates 19. sajandi keskpaigast ja algul said neid endale lubada vaid rikkad. Soomes hakati kummijalatseid tootma 19. sajandi lõpus, enne seda toodi neid sisse Venemaalt (Palo-oja, Willberg 1998: 75–77). Arvatavasti toodi Eestissegi esimesed kalossid Venemaalt või Soomest.

võib siiski järeldada, et kalossid olid levinud üldisemalt – naised kandsid neid *prunellidel* ja mehed isegi säärsaabastel (EA 231: 192 Kose; 225; 260; 266; 348 Türi). Võrumaal peeti enne Esimest maailmasõda kalosse koguni eriliseks uhkuseks, nii et neid ei võetud ruumiski ära (Voolmaa 1966: 126).

Naised kandsid peale nõorsaabaste ka kingi, kuid kes endale mõlemat ei saanud lubada, laskis teha vaid *pooled saapad* – siis sai ka talvel käia. Saapad olid küll kallimad kui kingad, kuid nendega *võis igat sukka kanda* (EA 83: 106 Rõuge; 118 Audru). Suure-Jaanist kogutud kingad (A 674: 2/ab) sarnanevad lõikelt nõorsaabaste allosale – nad on ümmarguse ninaga, poolkõrged, pealt nõoritavad. Need kingad lasti 1902. aastal Abjas kingsepal teha ja nendega käidi kirikus. Harju-Madise kihelkonnast kirja pandud teate kohaselt tegi Vasalemma kingsepp 1916. aastal leeriks tüdrukutele eelpool kirjeldatule sarnased mustad kroomnahast kingad ja poistele kamassid. Mõnel rikkamal olevat olnud ka Tallinnast ostetud valged leerikingad (EA 83: 43–44 Harju-Madise). Sõja ajal oli nahkjalatseid raske saada. Elsbet Parek kirjutas oma memuaarides tolle aja kohta, et ta ema “õppis ise tekstiilkingi tegema, ostis liistud ja tööriistad ning valmistas... igat värvi kingi nõörtaldadel” (1999: 23). Tekstiilist kingad (A 566: 57/ab, foto 4) on muuseumisse õnnestunud koguda Tallinnast: pealis on neil tehtud mustaks värvitud linasest riidest, üle jala on kolm puupööradega kinnituvat rihma, linase riidega üle tõmmatud puust tallale on päka alla õmmeldud nõörtald. Legendi järgi kanti selliseid kingi nahapuudusel Esimese maailmasõja ajal.

Teated sandaalidest ulatuvad samuti sellesse perioodi. Juhan Krooni (snd 1895) teatel tegi tema isa oma töökojas Väike-Maarjas esimesed valgest juhtnahast sandaalid 1910. aastal, kingsepast tädi-mees Rakveres veelgi varem. 1917. aastal, kui Juhan Kroon Tapale õpetajaks läks, olid tal endal sandaalid (EA 232: 79).

Foto 4. Esimese maailmasõja ajal kanti naha puudusel tekstiilist kingi. A 566: 57 Tallinn.

Saapaid ja kingi kanti ainult pidulikel juhtudel ja kirikus käies. Tavaliselt oli neid ainult üks paar, mida hoiti väga. Teel olles olid kingad-sukad rätiku sees näpu otsas ja alles kiriku juures pandi need jalga. Pastlad, kui nad üldse jalas olidki, jäeti seniks põõsastesse (EA 83: 28 Risti). Anna kihelkonnast kirja pandud teate kohaselt oli suvel tavaks käia teel paljajalu. Võeti kaasa vana rätik, millega kiriku lähedal jalad puhtaks pühiti ning sukad ja prunellid jalga pandi (EA 231: 168). Nii pidasid ühed jalanõud paarkümmend aastat vastu (EA 83: 29 Risti; 83 Kanepi).

Lastele tehti esimesed jalanõud sageli ise ja nendeks olid pargitud nahast sussid (EA 83: 44 Harju-Madise). ERMi kogus olevad laste kingad (A 692: 34/ab Mustjala) on tehtud samuti 20. sajandi algul. Saapad said lapsed üldjuhul kooliminekuks, kuid koolis käidi iga päev siiski pasteldega (EA 108: 149 Vändra; 83: 18 Jüri). Risti kihelkonnast pärit teate kohaselt vaadati saabastega koolis käijale isegi veidi halvustavalt (EA 83: 27).

Foto 5. Lasteking
20. sajandi algusest.
A 692: 34 Mustjala.

Argipäeval ja töö juures käidi maal endiselt pasteldes. Sindi töölisnaised kandsid enne Esimest maailmasõda tööjalanõudena kalevijääkidest valmistatud tuhvleid *pätusid*. ERMis on neid kaks paari⁶, millest ühe (A 582: 15/ab) legend annab konkreetselt teada, et *taolisi susse kandsid Sindis lapsed, naised ja mehed umbes 1913. a. Igal inimesel oli selliseid kolm paari: ühed puhtad kodus kandmiseks, teised väljas käimiseks ja kolmandad vabrikus masinatega töötamiseks. Õhukesed, harvalt läbi õmmeldud taldadega pätud olid ainult kalossides käimiseks, kalossideta käimiseks*

⁶ Pätud A 597: 1 valmistas Aliide Tõnismäe 1964. aastal. Legendi järgi pandi vabrikusse minnes neile kalossid peale.

sussidel tehti tallad vähemalt pool tolli paksud ja tikiti tihedalt läbi.

Esimesed teated viltide kohta pärinevad 20. sajandi algusest. Kose kihelkonnast on kirja pandud, et laadalt osteti lubjavilte, millega kanti kalosse juba tsaariajal (EA 83: 65). Kanepis olevat neile otsa tõmmatud *tsuuad*, mis seoti paeltega vildi kaelale kinni. Lubjavilte oli siiski vähe, peamiselt kandsid neid mehed metsatöödel või muudel kaugematel käikudel (EA 83: 82 Kanepi; 105 Rõuge; 232: 78 Tapa).

1920–1929

Peale sõda alustati iseseisva Eesti riigi majanduse ülesehitamist ja kümnendi alguses oli areng lausa plahvatuslik: tekkisid sajad uued tööstusettevõtted ja kaubandusfirmad, loodi uusi tootmisharusid, linnades kerkisid terved uued linnaosad. Nahatööstuse uuenduseks oli jalanõude tööstuslikku tootmise alustamine. 1920. aastal asutati saapavabrik “Estoking”⁷ ja järgmisel aastal kujundati Eesti vanim ja suurim, 1877. aastal rajatud Th. Grünwaldti nahavabrik ümber aktsiaseltsiks “Union” (Pihlamägi 1999: 207–208). 1922. aastal valmis “Unio-

ni” jalanõudevabrik jõudlusega 1000 paari päevas.⁸ ERMi kogusse Amblast saadud õhukesest beezist ja mustast nahast nõõritavad poolsaapad on “Unioni” algusaastate toodang (A 718: 114/ab, foto 6). Märjamaa kingsepa Madis Ambre (snd 1893) teatel müüdi poes siiski niihästi vabriku-

Foto 6. Jalatsivabrikus “Union” toodetud nõõrsaabas. A 718: 114 Ambla.

⁷ 2003. aasta mais õnnestus ERMi koguda “Estokingas” toodetud mustad tikutatud taldadega naistekingad (A 941: 45/ab Risti).

⁸ Aastail 1924–1928 valmistati Eestis aastas keskmiselt 243 509 paari mitmesuguseid jalatseid, neist meeste omi 132 807 paari.

toodangut kui ka kingseppade tehtud jalanõusid. Maainimesed nõudsid sageli just viimaseid, eriti meeste säärikuid. Naiste jalanõusid tuli kingseppadel vähem teha (EA 109: 225). 1924. aastal loodud “Põhjala” hakkas peagi tootma ka mitmesuguseid kummijalatsid: kalosse, botikuid, tenniseid, mistõttu laienes nende kasutamine. Maal hakkasid maanaiste seltsid korraldama vildivalmistamise kursusi, näiteks Jaan Markini teate järgi toimusid need Audrus 1925.–1926. aastal (EA 83: 115). Alevitesse tekkisid oma vilditegijad (EA 83: 93 Antsla). Hakkasid levima pehmed vildid, mis maainimeste seas said enam populaarseks küll 1930. aastatel.

Sellest perioodist on ERMis 30 nimetust erinevaid jalatsid, millest ülekaalukamalt on jällegi esindatud naiste jalanõud⁹ – 16 paari kingi ja viis paari eelmisele perioodile sarnanevaid nõorsaapaid. Meestelt on vaid üks paar saapaid ning kingi, lastelt üks paar ja kolm üksikut kinga ning saabas. Eriotstarbelistest jalanõudest on kogus jahi- (A 564: 807/ab Saarde) ja kalurisaapad (A 622: 191/ab Ridala).

1920. aastate lühenevad seelikud tõmbasid tähelepanu jalgadele – algas kingade võidukäik. Kingamoodi mõjutas tol ajal ülipopulaarne tants tšarlston, mis nõudis turvaliselt kinnitatud kingi. Aastakümne

Foto 7. 1920. aastate klassikaks said kinnise nina, poolkõrge tugeva kontsa ja üle jala ulatuva rihmaga kingad. A 639: 18 Kuusalu.

Foto 8. Vanimad sandaalid ERMi kogus pärinevad 1920. aastatest. A 680: 177 Kambja.

⁹ERMi jalanõudekogust moodustavadki valdava enamuse naistejalatsid.

klassikaks saidki kinnised terava või veidi ümarama nina, poolkõrge tugeva kontsa ja üle jala (nööbiga kinnitatud) rihmaga kingad. Muuseumis on selliseid vaadeldavast ajajärgust üheksa paari. Ühed sellised kingad annetas 2000. aastal muuseumile Lo Järvekülj. Nende legendi on märgitud, et *Minna Mägi... arvatavasti kandis neid ca 1908. a. toimunud laulatusel* (A 909: 33/ab Viljandi). Need kingad erinesid aga tunduvalt sajandi alguse kingadest ja arvatavasti kanti neid siiski 1920. aastatel. Lisaks lihtsale üle jala käivale rihmale esines veel T-rihmaga (A 639: 19/ab Kuusalu) või üldse rihmata (A 605: 62 Viru-Jaagupi) libikkingi ja pealt nõoritavaid kingi (A 614: 125/ab Tartu). Kümneni lõpuaastatel muutusid kingad kergemaks ja elegantsemaks – kontsad olid üsna kõrged, aga siiski plokk-kontsad, kuna peenikeste tikk-kontste valmistamiseks puudusid tehnilised võimalused (A 637: 187/ab Koeru, A 764: 35/ab Vigala). Esimesed sandaalidki ERMi kogus pärinevad sellest ajajärgust (A 680: 177/ab Kambja, foto 8). Värvidest eelistasid eesti naised musti, vähemal määral pruune (A 759: 37/ab Kärkla, A 605: 62 Viru-Jaagupi) toone, samal ajal kui mujal maailmas armastati värvilisi kingi.

Eesti meeste pidulikku garderoobi ilmusid samuti madalad nõoritavad kingad (A 781: 1/ab Audru, foto 9), mis said valitsevaks siiski 1930. aastatel.¹⁰ Rohkem kanti pidupuhkudel endiselt kamasse ja igapäevastel käikudel sõjaväestilist laenatud kalifeepükste juurde säärsaapaid (Voolmaa 1966: 136; 1968: 310). Samal ajal hakkasid mehed kandma ka madalaid pahkluuni ulatuvaid nõoritavaid saapaid, mille paelad käisid allpool aukudest läbi ja pealpool öösidest (EA 83: 44 Harju-Madise; A 781: 79/ab Audru).

Foto 9. Eesti meeste pidulikku garderoobi ilmusid 1920. aastail madalad nõoritavad kingad. A 781: 1 Audru.

¹⁰ Kingade peale pandi kedrid, mida ERMis on kolm paari: ühed beežid (A 720: 40/ab Järva-Madise) ja kahed sinakashallid (A 629: 9/ab Laiuse, A 759: 33/ab Kärkla).

Sõjajärgsest perioodist pärinevad Reigist saadud lasteking (A 595: 64) ja -saabas (A 595: 63). Saapa kohta on teada, et *kinga kõrge säärega* tegi 1920. aastal *Paul Niine 1912. aastal sündinud tütrele*. Mõlemad on loomanahast, tolle aja moejoone kohaselt terava ninaga ja nõõritavad. Saapa tald on üle tõmmatud jämeda takuse riidega, mis tõrva sisse kastetuna kaitses nahktalda niiskuse eest. Lastejalanõudest väärtuslikemad on kindlasti mustad üle jala käiva rihmaga “Unioni” kingad, mis koguti alles 2003. aasta juunis (A 947: 8ab Koeru, foto 10).

Foto 10. Tütarlapse king. A 947: 8 Koeru.

1930–1939

1930. aastate alguse majanduskriis andis endast märku ka Eestis. Kahe saapavabriku konkurentsis jäi “Estoking” alla ja lõpetas oma tegevuse 1931. aastal. Kriisile järgnenud uus elujärje tõus tõi kaasa suvitus- ja kodukultuuri arengu, millega tekkis nõudlus uut tüüpi jalanõude järele. 1933. aastal loodi toatuhvleid, lastekingi, spordijalatseid ja sandaale tootev jalatsivabrik “Kondor” (Pihlamägi 1999: 208).

Selle perioodi jalanõud on ERMis arvuliselt väga rikkalikult esindatud – 63 numbrit. Ülekaalukamalt on esindatud jälle naiste jalanõud – 32 paari ja üks üksik king, kuus paari (nendest kolm talviseid) nõõritavaid poolsaapaid, viis paari botikuid ja kaks paari kingade peal kantavaid kalosse. Meestelt on neli paari ja üks üksik king, kaks paari madalaid nõõritavaid saapaid ja kaks paari säärsaapaid, kolm paari vilte ning ühed ratsasaapad. Lastejalanõudest on vaid üks paar säärikuid ja väikelapse saapakesi ning kaks üksikut kingsepa tehtud säärega saabast.

Tänavarietusena oli moes alla põlve pikkusega rätsepakostüüm, mille juurde kanti ninaosas kõrgema lõikega pealt nõõritavaid kingi.

Foto 11. 1936. aastal
Tartust ostetud naiste
tänavaking.
A 566: 952 Tartu.

Kingad näisid elegantsemad tikkeridade, väikeste augukeste ja nõõrseose ümber tehtud mitmesuguste sisselõigete ning seemis- või läiknahast detailide tõttu (foto 11). Muuseumis on vaadeldavast perioodist 14 paari selliseid kingi¹¹: lemmikvärvina püsinud musti 11 paari, ühed helepruunid (A 839: 55/ab Kodavere) ja kaks paari seemisnahkseid (pruunid A 941: 38/ab Petseri, mustad A 830: 21/ab Tallinn). Jätakuvalt kanti kahekümnendatest tuntud rihmkinnitusega kingi. Näiteks ostis peigmees Marta Päevale sellised 1938. aastal Viljandist valge laulatuskleidi juurde (A 643: 2/ab Kolga-Jaani). Suvel eelistati pealt lahtisemaid riidekingi, mida nimetati materjali järgi prunell- ehk lastingkingadeks (A 933: 234/ab Helme, A 830: 22/ab Tallinn; EA 83: 30 Risti). Peokingad olid tavaliselt hinnalisemast materjalist (näiteks Sindist on kogutud hõbedavärvi peokingad A 645: 8/ab, foto 12), sageli pealt sügava väljalõikega ja kaunistatud ilunööbi või rosetiga (A 735: 48/ab Pärnu, A 736: 55/ab Järva-Madise). Tartu kingsepa A. Tirikovski tütre (snd 1932 Tartus) sõnul tegi tema isa aastakümne lõpus daamidele kingi õhtukleidi riidest.

Foto 12. Peoking.
A 645: 8 Sindi.

¹¹ Kingad A 764: 35/ab Vigala sarnanevad lõikelt 1930. aastatel kantutele, kuid on ostetud 1926. aastal, kui nad hakkasidki moodi tulema.

Peentest moekingadest erinevad paksust loomanahast kingad, mis on kogutud Reigist ja mille *mees tegi oma naisele 1936. aastal* (A 595: 8/ab).

Tütarlapsed ja sportlikku stiili armastavad naised kandsid valgete sokkidega tenniseid või sandaale, mis kogus kahjuks puuduvad (Voolmaa 1966: 135).

Meeste klassikalised nõõritavad kingad on ERMis valdavalt pruunid, vaid 1939. aastal *leerikingadeks ostetud* on mustad (A 933: 235/ab Helme). Omanäolisemad on Karl Eduard Kirsimäe *väljas käimise kingad*, mille paksul sünteetilisel tallal on kirjad “Army” ja “Creyhound” ning arvatavasti väljalaskeaastat tähistav number 1926. Kahjuks puuduvad täpsemad andmed kingade päritolu kohta, teada on vaid, et omanik kandis neid siis, *kui läks alevikku poodi või mujale inimeste sekka* (A 900: 22/ab Iisaku).

Porisel ajal tõmbasid nii naised kui mehed nahktallaga kingadele niiskuse kaitseks peale kalossid. ERMis on vaid kotsaga naistekalossid ja botikud. Viimaseid tehti nii madalaid, vaevu kingi katvaid (A 775: 63/ab Lüganuse) kui ka kõrgemaid, mis ulatusid üle pahkluu. Kinnituseks kasutati neil kas trukke (A 775: 63/ab Lüganuse), tol ajal väga uudset lukku (A 736: 63/ab Järva-Madise, foto 13) (vt Palo-oja, Willberg 1998: 79) või palseost (A 794: 85/ab Otepää). Et botikud jahedamal ajal sooja annaksid, hakati neid tegema villasest riidest pealsega (A 771: 246/ab Tallinn, A 736: 63/ab Järva-Madise). Samal ajal levisid moodsa pahkluukõrgusega ja lambanahkse voodriga nõõritavad talvesaapad, mida tegid kingsepääd (A 624: 17/ab Tallinn, A 743: 3 Reigi, A 824: 75 Tartu). Maal kasutati talvejalanõudena ka-

Foto 13. Villasest riidest pealse ja sooja voodriga botik. Lukk-kinnis oli 1930. aastatel väga uudne. A 736: 63 Järva-Madise.

lossidega (A 736: 62/ab, 64/ab Järva-Madise) või nahkadega ümbritsetud vilte (EA 83: 116 Audru; 108: 236–237 Vändra). Viimaseid kahjuks muuseumikogus pole, ka mitte hilisemast ajast.

1940–1949

1940. aastad olid eestlastele traagilised – kaotati omariiklus, elati üle kaks küüditamist ja Teine maailmasõda. Valitsesid puudus ja kokkuhoid. Moes oli lihtne range siluett, kitsad puusad ja laiad kandilised õlad. Üldise puuduse tõttu kehtis deviis “vanast uus”. Eesti naised panid selga meeste pintsakud, kuid hädas oldi jalanõudega. Elsbet Parek kirjeldab oma mälestustes seda aega: “Kevadise sulaga tahtis sõjavägi elanikkonnalt kalosse ja kummisaapaid – annetage! Selle juures anti eestlastele jalanõude ostulube vaid erandjuhtudel: avaldus jalanõude ostuluba saamiseks vajab kahe tunnistaja allkirju. Ostulubadeta sai vaid paksude puutaladega sandalette ja õlgsusse. Õhemate, vineerist taldadega sandaletid kuulusid juba ostulubade alla. Nahk oli muutunud eriti defitsiitseks kaubaartikliks. Samal ajal jalutas Saksa juhtkond ringi kõrgetes väga ilusates säärikutes...” (2000: 69).

Neljakümnendatest aastatest on ERMis 21 paari ja kaks üksikut naiste-, kaks paari laste- ja üks üksik meesteking; kaks paari ja üks üksik naiste- ning kolm paari ja üks üksik meestesaabas; ühed naiste- ja ühed meestesäärikud ning ühed naiste kirsasaapad (mida kandis Siberisse küüditatu); ühed naiste botikud. Lisaks on kogus sõduritele valmistatud õlgsaapad, meeste õlgkingad ja -tuhvlid, naiste õlgkingad ning kolm paari puutaldu.

Muuseumi kogu võimaldab saada hea ülevaate sõjaajal kantud jalanõudest. 1930. aastate lõpul moodi tulnud platvorm- ja kiiltald võimaldasid teha küllalt moekaid kingi. Puust taldu oli võimalik osta poest või kingseppade käest, liikuvust anti neile nii aknahingede kui naharibadega (EA 83: 70 Kose; A 577: 34/ab, A 637: 66/ab, A 664: 7/ab). Kiiltalla ääred kaunistati põletuskirjaga (A 561: 144/ab Tartu, A 941: 12/ab Tallinn) või värviti triibuliseks (A 781: 78 Audru). Peale pandi kingadele rihmad, enim kasutati selleks mitmesuguseid kirivõid või -paelu (A 670: 21/ab Tarvastu¹², A 736: 51/ab Järva-Madise –

¹² Legendi kohaselt on need kingad ostetud Mustla poest umbes 1928. aastal. See on aga väga kaheldav, sest sellised kingad on kindlasti sõjaaja nähe.

Foto 14. Teise maailmasõja ajal kanti rohkelt puutallaga kingi, mille pealisrihmadeks kasutati enim kirivööid ja -paelu. A 736: 51 Järva-Madise.

foto 14), samuti naharibasid (A 561: 144/ab Tartu, A 781: 78 Audru) ja kodus leiduvaid kangatükke. Näiteks Kolga-Jaanist saadud kingadele on rihtmud tehtud mustast samettriidest (A 694: 132/ab). Osavamad said sellega ise hakkama, kuid kasutati ka kingseppade abi. Hea õnne korral võis selliseid kingi ka poest osta. Lapsed kandsid samasuguseid kingi (A 637: 208/ab Koeru). ERMis on lisaks lahtistele kahed ühesugused puutalla ja kinnise lillilise tekstiilpealdisega naistekingad (A 649: 116/ab Rapla, A 736: 51/ab Järva-Madise). Esimeste kohta on legendis märgitud, et need pärinevad 1918. aastast, teised 1942.–43. aastast. Kuigi kirjalike allikate põhjal mäletatakse puukingi ka peale Esimest maailmasõda, mil neid töid Saksamaal vangis olnud, tundub kahtlane, et kaks paari identse väljanägemisega kingi pärinevad erinevate sõdade ajast (EA 83: 32 Risti). Pigem on usutavam siiski, et neid kanti Teise maailmasõja ajal.

Mehed kandsid sõjaajal samuti puutallaga kingi, kuid kinnisemaid (A 781: 77 Audru).

Maailmas hakati sõjaegse nahapuuduse tõttu kingi valmistama kõikvõimalikust materjalist, sealhulgas mao- ja kalanahast. Salme Savi (snd 1918 Tallinnas) sai oma 25. sünnipäevaks 1943. aastal kõr-

Foto 15. 1943. aastal 25. sünnipäevaks saadud maonahkne king. A 924: 114 Tartu.

ged maonahksed kingad, mis nüüd väärtustavad ERMi kogu (A 924: 114/ab Tartu, foto 15).

Sõjaaegset saapamoodi mõjutas sõjaväestiiil. Mehed ja naised kandsid ühtmoodi veidi üle pahkluu ulatuvaid nõõritavaid *tanksaapaid* (n, snd 1932, Tartu), mida muuseumis on kolm paari. Üks paar on nahast (A 637: 68/ab Peetri, foto 16), teised materjalipuuduse tõttu puutalla ja musta nahaga ääristatud puldanpealisega (A 681: 70/ab Tallinn, A 657: 13/ab Lobotka). Eriti hinnatud olid nahksääririkud, seda ka naiste seas, kes selliste saabastega pidudel tantsimaski käisid (A 760: 118/ab Kodavere; Piiri 2000: 92).

Foto 16. Tanksaapas.
1942. A 637: 68 Peetri.

Huvitav on 1942. aastast pärinev puutalla ja presentpealisega arvatavasti sõjaväe suusasaabas, millel talla all kiri “Bata” (A 639: 182 Kuusalu). Sõjaväe tarbeks on tehtud ka kogus olevad õlgsaapad, mille legend annab teada, et *Eesti Rahva Ühisabi Tartu komitee juures töötas 1941.–42. aasta talvel ja kevadel õlgsaabaste töökoda, mille ülesandeks oli sõjaväele saabaste peal kantavate õlgsaabaste valmistamine. Kui pakase kadumisega nõudmine õlgsaabastele ära langes, hakati katseks valmistama ka teisi esemeid* (D 80: 1/ab). Need olid näiteks elanikkonnale mõeldud õlgkingad (D 80: 2/ab, D 80: 3/ab) ja -tuhvlid (D 80: 4/ab).

Sõjajärgsest perioodist on muuseumis vaid 12 paari naistekingi.¹³ Siis kanti nii sõjaeelseid varusid (A 761: 59/ab Petseri) kui lasti king-

¹³ Tartust saadud kingi A 783: 3/ab kanti legendi kohaselt 1946. aastal pulmakingadena. Selle välistab kingade sees olev tempel kirjaga “Kommunaar”. 1920. aastal asutatud “Union” nimetati ümber “Kommunaariks” alles 1950. aastal.

Foto 17. Korvking.
A 797: 5 Tartu.

sepal uusi teha. Populaarseimad olid tugeval plokk-kontsal *korvkingad* (A 864: 367/ab, A 603: 1/ab, A 756: 64/ab, A 797: 5/ab – foto 17, kõik Tartust). Noorte tütarlaste seas said kümnendi lõpus suurmoeks valged tennisid, mille värvi värskendati hambapulbri ja kriidiga (n, snd 1932, Tartu).

1950–1959

1950. aastate alguseks oli sõjajärgne viletsus unustatud ja Euroopat haaras optimismilaine. Samal ajal elas Eesti kahtlustamise ja pealekaebamise hirmus, elatustase hakkas tõusma alles kümnendi lõpus.

1945. aastal oli asutatud Tartu Naha- ja Jalatsikombinaat (NJK), “Union” jätkas tööd 1950. aastal nime “Kommunaar” all. Peale selle tegutses veel väiksemaid jalatsivabrikuid, kuid kingi ja saapaid polnud saada. Nii maal kui linnas jätkus endiselt tööd kingseppadele (Voolmaa 1966: 138). Nende tegevust pärssisid aga kõrged maksud, mistõttu võtsid paljud artellides töötamise asemel kliente salaja kodus vastu (n, snd 1932, Tartu). Kümnendi lõpus ilmus kaubandusvõrku juba ka sotsialismimaade toodangut (A 880: 62/ab Tartu; n, snd 1933, Tartu).

Viiekümnendatest aastatest on ERMi kogus 25 numbrit erinevaid jalatseid, neist 16 paari naistekingi¹⁴. Peale nende on ühed 1956. aastal müüjale teha lastud viltsussid, kolmed botikud, Elva kingsepa tehtud madalad kontsaga talvesaapad¹⁵ ja Siberis kantud vildid. Mees-

¹⁴ Legendi järgi peaksid sellesse perioodi kuuluma ka kingad A 933: 159/ab Tartu, mis olevat ostetud 1952–54. Kingal on aga sees tempel kirjaga GOST 1961.

¹⁵ Legendi kohaselt on talvesaapad A 864: 368/ab lastud teha samuti 1950. aastatel, kuid mudel vastab järgmisele aastakümnele (kõrge sääär). Sellele viitab ka plastmassist konts.

telt on vaid ühed nahksed poolsaapad ja säärrikud ning lastelt ühed madalad nõõritavad saapad, mille isa tegi 4–5-aastasele tüdrukule.

Viiekümnendatel olid moes nii kõrge kontsaga kui ka madalad balletisusse meenutavad kingad. Eesti kingsepad pakkusid jätkuvalt *korvkingi*, Jõgeva kingsepa Bernhard Prassi omad said põllumajandusnäitusel koguni preemia (A 806: 25/ab).¹⁶ Kümnendi lõpul võis osta juba esimesi terava nina ja tikk-kontsaga *stilettosid* (A 933: 158/ab ja A 783: 3/ab Tartu).

Noorte seas olid endiselt populaarsed tennised ja moodi tulid pakutallalised kingad, mida tuntud jalatsifirma järgi nimetati *batadeks*. Muuseumikogusse pole neid kahjuks saada õnnestunud, kogus on aga korgist platvormtallaga kingad (A 931: 15/ab Tallinn, foto 18)¹⁷.

Foto 18. 1950. aastatel kantud king. Korgist platvormtallaga kingad tulid moodi juba 1938. aastal. A 931: 15 Tallinn.

Massilisemalt hakkasid levima kummijalatsid – kalossid ja kummikud said maal peamiseks tööjalanõuks (Voolmaa 1966: 138). Saabaste puudusel tõmmati linnaski madalad kontsata kalossid kingadele ja käidi nii talvelgi (n, snd 1933, Tartu).¹⁸ Võimalusel lasti kingsepal siiski teha pahkluukõrgused kontsaga talvesaapad (A 751: 51/ab Elva, foto 19) või nahkadega ümbritsetud vildid¹⁹.

1956. aastal hakkasid küüditatud Siberist tagasi tulema. Nende jalanõusid on õnnestunud ka ERMi koguda (A 771: 331/ab, A 886: 40/ab, A 944: 9/ab). Madis Oviirilt on saadud saapad (A 771: 331/ab

¹⁶ Kogus olevast 16 paarist selle perioodi naistekingadest on *korvkingi* seitse.

¹⁷ Maailmamoodi tulid sellised korgist platvormtallaga kingad 1938. aastal (Pattison, Cawthorne 1998: 141).

¹⁸ Kogus madalaid kalosse ja kõrge säarega kummikuid pole.

¹⁹ Sõjaväelennuväljalt hangiti tutvuste kaudu lennukites kasutatavat valget isolatsioonivilti, millest sai väga ilusaid vilte teha (n, snd 1932, Tartu).

Foto 19. Kingsepal
1954. aastal teha lastud
talvesaabas.
A 751: 51 Elva.

Siber, foto 20), mille legend annab teada, et nende kandja oli *kateržaan* 1944.–1956. a Kolõmal, karistuseks 20 + 5 aastat. Saapaid kandsin 1954., 1955. ja 1956. a. Veebruaris tulin nendega kodumaale. Sarnased jalanõud anti nn teenekatele kateržaanidele, kellel oli juba 10 aastat “teenitud”. Muidu olid viletsamad ja paigatud.

Foto 20. Madis Oviiri
saabas, mida ta kandis
asumiselt Siberist 1956.
aastal kodumaale tulles.
A 771: 331 Siber.

1960–1969

Sel perioodil tõusis elatustase silmanähtavalt. Hoogsalt arendati teenindust – linnades ja maa-asulates rajati teenindustöökodasid, kus ametis olnud kingseppadelt sai kingi tellida. Tuntud ja aastakümne-teks hinnatuks said Tartu “Edu” ja Tallinna “Välk” oma toodanguga. Välismaal elavatelt sugulastelt hakkasid saabuma esimesed pakid, mis sisaldasid ka moodsaid jalanõusid (A 933: 226/ab Tartu). Moeuudistega võimaldas kursis olla 1958. aastal ilmavalgust näinud ajakiri

Siluet, mis püüdis lugejaid ka kasvatada ja harida. Näiteks 1963. aastal õpetati noori neide kingi valima: “Kingad ostame endale mitte teiste eeskujul, vaid oma jalgade iseärasusi arvestades. Kõrge ja peen konts, kui ta sobib, jäägu üksnes peo tarvis. Jopi ja seelikuga ei kanta kõrge kontsaga kingi, niisama kui teatrisse ei minda tänavakingades ega tantsima kummitaldadega” (*Siluet* 1963/1964: 24).

Muuseumikogudesse on õnnestunud kuuekümnendate jalanõusid koguda 30 paari, valdavalt jällegi naiste omad – 17 paari kingi, kaks paari saapaid, kaks paari toatuhvleid ja ühed valged tennised. Mees-telt on vaid 1969. aasta üldlalupeo sümfooniaorkestrite üldjuhi Heino Rannapi esinemiskostüümi juurde kuuluvad kingad, Tartu NJKs aastaid nii lastele kui meestele toodetud pruunid randiga sandaletid ja “Põhjala” pika säärega kummikud. Rohkem kui eelmistest perioodidest on laste jalanõusid – ühed kooli spordipäevadel ja treeningul kantud hiina ketsid ning kummiga võimlemissussid, kahed väikelapse sussid ja ühed kingakesed.

Kümnendi algusaastatel olid moes erineva siluetiga kleidid, neist armastatuim endiselt kahara seeliku ja liibuva pihaosaga kleit. Selle juurde kanti terava nina ja peene kõrge kontsaga kingi, mis kogus moodustavad selle perioodi naistekingadest üle poole. Tänavakingad olid madalamad ja ümarama ninaga (A 668: 37/ab Tartu).

Kuuekümnendate lõpus muutusid kingad tõmbininaliseks ja konts tugevamaks ning madalamaks. ERMis on sellised heledad lahtise kannaga ja moodsa plastpandlaga suvekingad (A 898: 35/ab Tartu, foto 21), krokodillinaha imitatsiooniga nõõritavad tänavakingad (A 778: 103/ab Jõgeva), pidulikud mustad lakk-kingad (A 706: 110/ab Järva-Madise) ja punased seemisnahksed õhtuingad (A 924: 115/ab Suure-Jaani). Noored eelistasid miniseelikuga kanda madalaid sussilaadseid väikese kontsaga kingi, moodsamad neist saadi välismaal

Foto 21. Moodsad plastpandlaga suvekingad 1960. aastate teisest poolest. A 898: 35 Tartu.

Foto 22. Noored eelistasid mini-seelikuga kanda madalaid sussi-laadseid kingi. A 933: 226 Tartu.

elavatelt sugulastelt (A 933: 226/ab Tartu, foto 22). Vanemad naised kandsid jalasõbralikke madalamaid jalanõusid, mis lasti teha teeninduskombinaadis (A 771: 245/ab Viljandi).

Minipikkus tõi endaga kaasa põlvini ulatuvad kõrged saapad, 1968/69. aasta talvise hooaja moeudis oli koguni *märgatavalt kõrgem saapasäär, mis võis ulatuda isegi üle põlve* (*Silueti*. Talv 1968/69: 60). ERMis selliseid küll pole, kuid 2002. aastal õnnestus muuseumikogu täiendada kuuekümnendatel ülimoodsate ussinahka jäljendavast kunstnahast kevad-sügissaabastega (A 933: 231/ab Tartu, foto 23) (vt O’Keeffe 1996: 336).

Foto 23. Ussinahka jäljendavast kunstnahast kevad-sügissaabas, mida kanti 1960. aastate teisel poolel ja 1970. aastate algul. A 933: 231 Tartu.

Meeste kingad olid kuuekümnendatel üsna pika kitsa siluetiga, nii terava kui ka ümarama ninaga. Nende näiteks on vaid H. Rannapi heledad suvekingad (A 697: 15/ab Tallinn), täiesti puuduvad aga sportlikumat laadi tänavakingad, mida *Silueti* veergudel tollal reklaamiti.

1970–1979

Seitsmekümnendate mood oli väga mitmekesine – tänavapilti ilmestasid pikkade kraenurkadega erksavärvilised särkpluusid, ülilaiad püksid ja kirevad spiraalseelikud. Müügile tuli krimpleenkangas. Kuid ennekõike jäävad need aastad meelde platvormkingade poolest. Neid oli igasuguseid, alates sentimeetrise tallaga kingadest kuni tõeliste kobakateni. 1974. aastal Tartus keskkooli lõpetanud mees meenutas: *Olin lõpuaktusel 2 meetrit ja 3 sentimeetrit pikk, jalas Vilniuse täikalt ostetud Poola kingad, mille kontsakõrgus oli 20 cm* (snd 1955, Tartu). Peale kodumaiste “Kommunaari” kingade oligi peamiselt saada sotsialismimaade toodangut – tuntuimad Tšehhi “Cebo” (A 918: 67/ab Tartu) ja Rumeenia “Tomise” kingad. Moekat kaupa hangiti tutvuste kaudu, näiteks 1979. aastal soetatud ülikooli lõpukingad *ostis sõbranna sugulane ministrite nõukogu puhvetist, kus müüdi ka tarbekaupu* (A 839: 59/ab Tartu).

1970. aastate jalanõusid on ERMi kogus 41 paari: 29 paari naistekingi ja neli paari -saapaid ning ühed säärrikud, neli paari meestekingi ja kahed laste talvesaapad.

Kümnendi alguses olid moodsad jalatsid võrdlemisi massiivsed – kinga nina oli ümardatud, konts tugev ja sirge (*Silueti*. Kevad 1970: 18). Sellise moega on muuseumis enim valgeid suviseid kingi – nii õhukesel tallal (A 717: 44/ab Tartu, A 918: 67/ab Tartu) kui ka tagasihoidlikumal platvormtallal (A 839: 57/ab, A 913: 146/ab Tartu) ja iseloomuliku perforeeritud kaunistusega (A 918: 66/ab, A 918: 67/ab, A 913: 146/ab Tartu). Eelistatum materjal oli lakknahk (*Silueti* 1971, nr 4: 2; punased A 914: 7/ab Tartu, pruunid A 771: 12/ab Petseri, mustad A 706: 111/ab Järva-Madise, A 933: 228/ab Tartu). 1971. aasta *Silueti* rubriigis “Luubi all”, kus anti nõu piduliku kleidi juurde sobivate lisandite kohta, märgiti muuhulgas, et “huvitaval kombel on aegunud moest kõige elujõulisemad just ajutiseks peetud liialdused. Kõrgeks tupeeritud soengukuhilad, tikk-kontsadega kingad...” (1971,

Foto 24. Tänavaking.
A 861: 18 Tallinn.

nr 4: 40). Muuseumiski on ühed seitsekümnendatel küll igapäevase tööjalanõuna kantud punased lipsuga *stiletto*d (A 931: 12/ab Tallinn).

Tänavakingana tulid moodi varjunditega nahast mitmesuguste metallilustustega kingad. Ühed sellised on 1983. aastal kogutud Ara-
vetelt (A 700: 73/ab Järva-Madise).²⁰ Peagi haarasid varjunditega kingade turu kuni kümnendi lõpuni armeenlastest kingsepad.

Kuigi mäletatakse ülikõrgeid platvormkingi, on muuseumis siiski ainult mõned üsna tagasihoidlikud näidised. Omal ajal on kindlasti paljudes kadedust äratanud kollased lahtised plokk-kontsaga suvekingad (A 730: 26/ab Tartu) ja erivärvilistest nahatükkidest paksu kiiltallaga

tänavakingad (A 861: 18/ab Tallinn, foto 24). Platvormtallaga on ka kahed 1975. aastal ostetud moodsa (10–15 cm alla põlve) säärepikkusega (*Siluett* 1974, nr 3: 37) Jugoslaavia saapad: 1,5 cm paksuse talla ja 9,5 cm kõrguse kontsaga mustad kevad-sügissaapad (A 803: 50/ab Lobotka, foto 25) ja madalamad paksutallalised talvesaapad

Foto 25. Kevad-sügissaabas,
ostetud 1975. aastal. A 803: 50
Lobotka.

²⁰ Kingade vanus on legendi kohaselt 25 aastat, kuid selle mudeli puhul pole pärinemine aastast 1958 võimalik.

Foto 26. 1979. aastal
 ülikooli lõpetamiseks
 ostetud king.
 A 839: 59 Tartu.

(A 889: 417ab Pärnu). Viimaseks moesõnaks olid siiski pika säärega sukksaapad, mida siiani pole koguda õnnestunud.

Kümnendi lõpus muutusid jalanõud elegantsemaks ja kergemaks – tald õhenes, nina teravnes ja sirge konts kõrgenes märgatavalt. Kogus on neist ainult suvised kinnise nina ja lahtise külje või kannaga kingad (A 931: 2/ab Tallinn, A 839: 59/ab Tartu – foto 26) ning rihmikud (A 914: 6/ab Tartu, A 931: 8/ab Tallinn). Uue moega “kõrge sirge kontsa ja mitte enam liibuva, vaid ühtlaselt laia säärega” (*Siluett* 1975, nr 2: 2) saapaid ja tänavakingi kahjuks muuseumis pole. Porisel ajal nii maal kui linnas kantud defitsiitsed poroloonvoodriga *tšehhi botikud* puuduvad ERMi kogudes samuti (Piiri 2000: 92).

Vanemad naised moe uperpallidest ei huvitunud, suvel kandsid nad kinnisi tekstiilkingi või poollahtisi suvekingi (Piiri 1988: 90). Eelistatud olid Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi (A 717: 43/ab Tartu) või “Kommunaari” ajatu väljanägemisega jalanõud (A 717: 45/ab Tartu). Saapaid lasti sageli teha teeninduskombinaatides (A 756: 62/ab Tartu), kuid meelsasti kanti ka erineva kõrgusega viltsaapaid, mida kutsuti *proštšai molodost* (A 904: 16/ab Tartu).

Veel 1972. aastal pöördus *Siluett* meeste poole oma algusaastatele nii iseloomulikus kategoorilises laadis: “Te olete kokkuhoidlik mees ning otsustasite ära kanda esmalt need teravanalised kingad, mis mõni aasta tagasi moes olid ja senini oma järjekorda ootasid, kuna teil üle-eelmised kingad veel kandmata olid. [...] Praegune mood eelistab ümardatult kandilise ninaga mugavat laia kinga” (1972, nr 2: 79). Muuseumis on meestekingi vaadeldavast ajajärgust vaid neli paari, kuid nad võimaldavad saada ülevaate nii peo-, tänava- kui ka vähe-mal määral nn trendikingadest. Peokingana kanti musti klassikalisi

Foto 27. Pulmaking
aastast 1975.
A 913: 127 Tartu.

nööritavaid nahktallal kingi (A 889: 44/ab Suure-Jaani), eriti hinnatud olid lakk-nahast kingad (A 913: 127/ab Tartu – pulmakingad aastast 1975, foto 27). Tänavakingad olid tollal tugevad, plokk-kontsa ja paksu tallaga (A 918: 69/ab Tartu), väga trendikad olid velvetkingad (*Siluet* 1974, nr 3: 65; A 864: 208/ab Tartu).

Lastejalatsitest võimaldab esemekogu mõningast aimu saada vaid talvesaabaste kohta – kanti vilt- (A 913: 169/ab Tartu) ja nahksaapaid (A 913: 2/ab Tartu), kuid kindlasti veel ka nahkadega ääristatud või kalossidega vilte (n, snd 1960, Tartu). Noorte porise aja jalanõuna olid väga hinnas kümnendi algul vähesel määral sisse toodud Soome

“Nokia” kummikud – tumesinised valge randiga sääre ülääres ja all talla ümber. *Tegijamad käisid nendega isegi linna kultuurimajas peol* (m, snd 1955, Tartu). Kuigi peagi hakkas “Põhjala” selliseid madalama sääre ja isegi värvilt ning kantidelt “Nokia” omadele sarnanevaid kummikuid tegema, olid need kontsaga ning *see polnud see*.

Foto 28. Laste talvesaabas.
A 913: 169 Tartu.

1980–1989

Kaheksakümnendad tõid kaasa ebatavaliselt laiad ja lohmakad rõivakomplektid, mis kulmineerusid pikendatud õlaosa ning hiiglaslike patšokkidega. Kingariiuulitel valitses süveneva kaubadefitsiidi tõttu tühjus. Moeka ja mugava jalanõu saamiseks tuli tihti seista järjekorras, suurt rolli mängisid tutvused ja letialune kaup. Seda peegeldavad ilmekalt ka muuseumiesemete legendid (A 913: 174/ab Pärnu, A 874: 18/ab Tartu, A 913: 43/ab Tartu). Pruutpaaridele anti abiellumisdokumentide sisseviimisel kingade ostmiseks pulmatõendid (A 933: 165/ab Tallinn). See tõi endaga kaasa nii fiktiivseid sooviavaldusi kui ka dokumentide sisseviimisi mitmes linnas (m, snd 1962, Tallinn). Peale selle olid teatud asutustel, näiteks Kaug-Põhjas paiknevatel, Tallinnas oma erivarustusega kauplused üsna mitmekesise kaubavalikuga (A 913: 188/ab Tartu).

Kaheksakümnendatel kantud jalanõud on ERMi kogus kõige rikkalikumalt ja mitmekesisemalt esindatud, kokku 72 paariga. Traditsiooniliselt enim on naiste jalatseid – 37 paari kingi, kolm paari talveja neli paari kevad-sügissaapaid, kaks paari kummikuid, ühed *kiievi* ja ühed *tartu botased*, kaks paari kootud susse. Meeste kingade ja saabaste valik on varasemate perioodidega võrreldes samuti päris korralik – üheksa paari kingi ja kuus paari saapaid. Laste jalanõudest on esindatud peamiselt väikelaste omad – kolmed tüdrukute kingad, kahe kummikud, ühed *botased* ja ühed säärega viltsaapad.

Seitsmekümnendate lõpul moodi tulnud väga kõrged kontsad nii pidulikel kui ka tänavakingadel püsisid veel kaheksakümnendate algulgi (A 803: 49/ab Lobotka, A 913: 39/ab Tartu, A 861: 58/ab Tartu, A 750: 7/ab Tallinn). Isegi meestekingade konts oli suhteliselt kõrge, 5–6 cm (A 913: 31/ab Tartu – foto 29, A 899: 31/ab Tapa).

Foto 29. Meeste tänavaking, ostetud 1982. aastal. A 913: 31 Tartu.

Kümnendi kingaks sai klassikaline lihtne avara väljalõikega libik (*loodotška*). Peokingad olid terava nina ja keskmise või kõrgema alt järsult teravneva kontsaga (A 913: 187/ab Tartu, A 913: 189/ab Tartu), millest esmajoones meenuvad klõbisevad metallist kontsaplekid. Perioodi teisel poolel sai populaarseks ka madalam nn poolkiilkonts (A 913: 40/ab Tartu). Tänavakinga nina oli laiem, konts madalam ja jämedam, sageli moodsalt kihiline või kihilisust imiteeriv (*Siluett* 1983, nr 2: 65; A 811: 16/ab Väike-Maarja, A 913: 30/ab Tartu). Kasutati ka erinevate värvide kombinatsioone ja mokassiinlõiget (A 756: 58/ab Tartu, A 889: 36/ab Pärnu). Sportlik riietus – jopid ja püksid – tõi endaga kaasa mugavad madalad sportlikud jalanõud, mis naistel ja meestel eriti ei erinenud (A 913: 98/ab Viljandi, A 913: 56/ab Tartu, A 889: 37/ab Pärnu, A 889: 38/ab Pärnu). Suvised lemmikjalatsid olid mitmesuguse kõrgusega kiiltallal sandaalid (A 889: 34/ab Pärnu; *Siluett* 1986, nr 2: 52).

Foto 30. Nailonriidest pealse ja kunstkarusnahast voodriga talvesaabas, ostetud 1985. aastal tutvuse kaudu. A 913: 35 Tartu.

Muuseumikogus on valdavalt elegantsed naistesaapad, mida kanti mantliga (A 913: 33/ab Tartu, A 840: 10/ab Tallinn, A 874: 18/ab Tartu). Noored eelistasid võimaluse korral siiski sportlikke madalaid saapaid (A 913: 35/ab Tartu, foto 30). Kümnendi keskel moodi tulnud *moon boots*'e, mida meil lumesaabasteks, kohati ka ufonaudi või kosmonaudi saabasteks kutsuti, ERMi kogus ei ole (*Siluett* 1983, nr 2: 65).

Vaadeldavast perioodist kogutud meestesaapad on väga erinevad, neist vaid kahed madalad nõõritavad talvesaabad (A 756: 63/ab Tar-

Foto 31. Laste botased, toodud 1989. aastal Stockholmist. A 929: 92 Viljandi.

tu, A 913: 59/ab Tartu) on kuulunud tavagarderoobi. Peale nende on kogus ühed kirsad (A 761: 70/ab Irboska), ühed Nõukogude sõjaväelase madalad nõoritavad saapad (D 131: 84/ab Tartu) ja dessantväelase säärikud (D 121: 9/ab) ning hipi kantud uhked reljeefsete kirjade-ga kaubisaapad (A 913: 135/ab Rakvere).

ERMis leiduvad kaheksakümnendate lastejalatsid on suures enamikus ilusad importjalanõud (A 929: 89/ab ja A 929: 92/ab Viljandi – foto 31, A 913: 43/ab Tartu), mis tegelikkust päris adekvaatselt ei peegelda.

1990–1999

Eesti jaoks olid need taasiseseisvumise ja kiirete muutuste aastad. Oma jälje jätsid need ka jalatsitööstusele – kadunud on nimed “Kommunaar”, “Põhjala” ja Tartu NJK. Vaid viimane jätkab oma tegevust – peale omanike vahetust 1994. aastal AS Samelin nime all – ja on käesoleval ajal suurim jalatsitootja Eestis. Peale selle on loodud hulk uusi ettevõtteid, millest tuntumad on AS Polaria, AS Wallise, OÜ Ritico, OÜ Välk (Riikoja 2002). Nende toodangust jõuab siiski vaid väike osa Eesti poelettidele, enamasti täidab meie kingariiuleid välismaine kaup.

ERMi on jõutud alles hiljuti lõppenud kümnendist koguda 27 paari peamiselt igapäevaseid tänavajalatsid: kaheksa paari naiste, neli paari meeste, üks paar poiste ja kaks paari tüdrukute kingi; naiste kolmed talve- ja neljad kevad-sügissaapad, ühed Tartu *skinhead*’i *Doc Martens*’id, meeste vildid, laste kummiga võimlemissussid ja *varbavahed* ning naiste *rannaplätud*.

Foto 32. Nõorsaabas,
ostetud 1995. aastal.
A 913: 58 Tartu.

Üheksakümnendate moe märksõnad on mitmekesisus ja individuaalsus. Kingi oli saadaval kõikvõimalikes stiilides, kusjuures kohata võis kõiki moevoole, mis 20. sajandil kunagi on esinenud. Kandja oli vaba oma valikutes, mida kanda ja kuidas ning millega kanda. Valida oli mugavaid madala kontsaga kinniseid kingi (A 904: 8/ab Tartu), mokassiine (A 891: 23/ab Tartu), kõrge kontsaga libikuid (A 913: 41/ab Tartu, A 861: 68/ab Tartu), sandaale (A 913: 46/ab Tartu, A 933: 232/ab Tartu), tenniseid. Üheksakümnendate alguses esile tõusnud *grunge* tõi moodi tugevad rohmakad tanksaapad, mida eesti nooredki kandsid. *Doc Martens*'id said meil kättesaadavaks ennekõike *second hand* kaupluste kaudu ja muutusid alternatiivsete noorte lemmikjalanõuks (A 924: 154/ab Tartu). Tagasihoidlikumaid nõorsaapaid kohtas meie igapäevases tänavapildis rohkesti (A 913: 58/ab Tartu, foto 32). Kümnendi keskel tulid taas moodi platvormkingad ja -saapad, mida eriti himustasid tüdrukud: *selliseid jalanõusid ostsid juba 11–12-aastased tüdrukud* (A 913: 42/ab Tartu, A 933: 224/ab Tartu). Olulisemaks muutuseks möödunud kümnendil tuleb pidada seda, et spordijalats sai meilgi vabaaja- ja tänavajalanõuks. Sobiv näide neist tuleb ERMi kogusse alles leida.

Kokkuvõttes on Eesti Rahva Muuseumi esemekogu põhjal võimalik saada kohati küll lünklik, kuid siiski küllaldane ülevaade naiste jalanõudest 20. sajandil. Sama ei saa aga öelda meeste ja laste (eriti koolilaste), samuti noorte jalas kantu kohta. Osaliselt on see seletatav

sellega, et mehed kandsid oma pidulikud kingad ning paremad tänavajalanõud hiljem töö juures või *aia peal ja metsas seenel käies* ära (m, snd 1955, Tartu), laste omi aga anti tuttavatele edasi (n, snd 1958, Tartu). Edaspidises kogumistöös tulekski keskenduda nende lünkade täitmisele. Samuti tuleks pöörata tähelepanu jalanõudega seotud erinevatele kandmistraditsioonidele, staatuse probleemidele ja nõukogude perioodi iseloomustavale jalatsite hankimisega seonduvale, sest praegused esemete legendid on selles osas väga napid. Otstarbekas oleks koostada eraldi küsitlusleht, kuna siiani on jalanõusid vaid põgusalt riietuse juures puudutatud.

Allikad

2003. aastal Tartus ja Tallinnas tehtud küsitlused

A – Eesti Rahva Muuseumi esemekogud

EA – Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv:

EA 83. Eevi Saarde. Teatmaterjali jalanõudest. 1961.

EA 108. Teatmaterjali asulate elu-olu uurimise ekspeditsioonilt Vändra ja Pärnu-Jaagupi alevites. I Vändra. 1965.

Kalju Konsin, Lehti Konsin, Tiina Võti. Kingsepatöö.

Lehti Konsin. Vildivalmistamine.

EA 109. Asulate elu-olu uurimise ekspeditsioon Pärnu-Jaagupi alevis 1965. a.

Lehti Konsin. Kingsepad.

EA 231. Aino Voolmaa. Teatmaterjali Järvamaa rõivastusest 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul. Kogutud Paide ja Türi linnadest 1964. a.

EA 232. Aino Voolmaa. Rõivastusest, kingsepatööst ja peakatete valmistamisest. Kogutud 1964. a. suvel Tapa linnas.

<http://www.centuryinshoes.com>

Perioodika

Siluett 1963/1964; 1968/1969 talv; 1970 kevad; 1971, nr 3, 4; 1972, nr 2; 1974, nr 3; 1975, nr 2; 1983, nr 2; 1986, nr 2.

Kirjandus

O’Keeffe, Linda 1996. *Shoes. A Celebration of Pumps, Sandals, Slippers & More*. New York: Workman Pub.

Palo-oja, Ritva, Leena Willberg (eds.) 1998. *Rubber. The History of Rubber and the Finnish Rubber Industry*. Tampereen museoiden julkaisuja 43. Tampere: Tampere Museums.

- Parek, Elsbet 1999. *Minu koolipõlve Tallinn 1916–1922*. Litteraria. Eesti kirjandusajaloo allikmaterjale. Vihik 16. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Parek, Elsbet 2000. *Mälestusi aastaist 1939–1944 Pärnus*. Litteraria. Eesti kirjandusajaloo allikmaterjale. Vihik 18. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Pattison, Angela, Nigel Cawthorne 1998. *Schuhe. Moden & Designs im 20. Jahrhundert*. Bassermann.
- Pihlamägi, Maie 1999. *Eesti industrialiseerimine 1870–1940*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Piiri, Reet 1988. Viljandi rajooni maaelanike rõivastusest. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXVI*. Tallinn: Valgus, 86–93.
- Piiri, Reet 2000. Kuidas on Aravetel riides käidud. II. – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XLIV*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 69–102.
- Riikoja, Hindrek 2002. Eesti jalatsitootjad ekspordivad enamiku oma toodangust. – *Postimees*, 28.09.
- Voolmaa, Aino 1966. Võru rajooni maaelanike rõivastus. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXI*. Tallinn: Valgus, 117–159.
- Voolmaa, Aino 1968. Rõivastuse areng Sindis, Kilingi-Nõmmel ja Abja-Paluojaal ajavahemikus 1890–1940. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIII*. Tallinn: Valgus, 289–312.

COLLECTION OF 20TH-CENTURY FOOTWEAR AT THE ESTONIAN NATIONAL MUSEUM

Ellen Värv

Summary

By the beginning of the 20th century the Estonians' traditional peasant-style clothing and footwear belonging to it had been replaced by the fashion proceeding from urban culture. The first fashionable footwear in the collections of the Estonian National Museum dates from the end of the 19th century, and footwear worn in the 20th century is represented by about four hundred different items. The article analyses the footwear collection by decades, reflecting both the changes in fashion as well as the development of footwear production in Estonia.

The object collection of the Estonian National Museum gives a sufficiently good survey of women's festive and walking footwear in

the 20th century; men's and children's (especially schoolchildren's) as well as youngsters' footwear, on the other hand, is represented quite episodically. This can partly be explained by the fact that men wore their festive shoes as well as better walking shoes later on at work, and the children's ones were passed on to friends. The further collection work at the museum should be focused on filling in these gaps.

КОЛЛЕКЦИЯ ОБУВИ XX ВЕКА В ЭСТОНСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ МУЗЕЕ

Эллен Вярв

Резюме

К началу XX века традиционный крестьянский костюм эстонцев был заменен одеждой и обувью, исходящей из городской моды. Первая модная обувь из коллекций ЭНМ относится к концу XIX века, предметов обуви XX века – около 400 разных образцов. Коллекция обуви анализируется в статье по десятилетиям, раскрывая таким образом как изменение моды на обувь, так и развитие обувной промышленности в Эстонии.

Собрание ЭНМ дает возможность довольно хорошего обзора женской праздничной и повседневной обуви XX века, в то же время мужская и детская (особенно школьная), а также молодежная обувь представлены обрывочно. Частично это объясняется тем, что мужчины носили свою праздничную и более лучшую обувь для улицы позднее на работе, детскую же обувь передавали знакомым. В дальнейшей собирательской работе музея следует обратить внимание на заполнение этих пробелов.